

Krzysztof KOŹBIAŁ

DOI 10.14746/ssp.2025.2.4

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

 ORCID: 0000-0001-6124-5341

Spółeczeństwo i główne partie polityczne Republiki Czeskiej wobec pamięci o komunizmie¹

Streszczenie: Czeskie społeczeństwo cechuje się negatywnym stosunkiem do okresu komunistycznego, co jednoznacznie wynika z badań opinii publicznej. Niektóre cechy minionych czasów znajdują jednak pozytywny rezonans społeczny (np. zabezpieczenie społeczne). Jednocześnie zastanawia fakt, że stosunkowo dużym poparciem wyborczym (do 2021 r.) cieszyła się w tym państwie Komunistyczna Partia Czech i Moraw, nawiązująca do minionego okresu nie tylko nazwą, ale i częściowo programem. Temat komunizmu nie stanowi obecnie istotnego punktu debaty politycznej w Republice Czeskiej. Nieliczne są ugrupowania, które do tego nawiązują, ponieważ w ten sposób nie są w stanie pozyskać nowych wyborców. Dowodzi tego sytuacja czeskich komunistów, którzy od 2021 r. są ugrupowaniem pozaparlamentarnym, m.in. z powodu starzejącego się elektoratu, do którego się odwoływali.

Słowa kluczowe: Czechy, komunizm w Czechosłowacji, czeska pamięć o komunizmie, Komunistyczna Partia Czech i Moraw, system polityczny Republiki Czeskiej

Okres komunizmu dobiegł końca w byłej Czechosłowacji na skutek tzw. aksamitnej rewolucji i masowych protestów, co miało miejsce w drugiej połowie listopada 1989 r. Jednak, podobnie jak w innych państwach Europy Środkowowschodniej, także w obecnej Republice Czeskiej widoczne są wpływy ponad 40-letniego okresu komunizmu, tak na społeczeństwo, jak i na głównych aktorów politycznych. Część obywateli Republiki, mimo wszystko, pozytywnie odnosi się do minionego okresu.

Celem rozważań jest odniesienie się do tego jak okres komunizmu jest pamiętany w czeskim społeczeństwie i w jakim stopniu nawiązania

¹ Badania wykonano przy wsparciu finansowym Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim.

Artykuł udostępniany jest na licencji Creative Commons – CC-BY-SA 4.0 – uznanie autorstwa, użycie niekomercyjne, na tych samych warunkach.

do tych czasów znajdują odzwierciedlenie w aktywności głównych aktorów sceny politycznej. Aby osiągnąć cel odpowiadano na następujące pytania badawcze: 1) w jaki sposób czeskie społeczeństwo ocenia okres komunistyczny? 2) w jakim stopniu główne partie polityczne odnosiły się do minionego okresu w swojej aktywności? 3) na ile nawiązania do okresu powojennego państwa czechosłowackiego są skuteczne w partyjnym przekazie?

W celu odpowiedzi na wskazane pytania wykorzystano metody badawcze typowe dla nauk o polityce i administracji, tj. metodę analizy historycznej, metodę analizy systemowej, metodę analizy zawartości treści źródeł i literatury zastanej oraz metodę analizy danych statystycznych. Odniesiono się do okresu od początku aksamitnej rewolucji (listopad 1989) po ostatnie wybory prezydenckie (styczeń 2023). Pod tytułowym pojęciem „główne partie polityczne” autor rozumie te ugrupowania, które od 1993 r. (czyli od momentu niezależności Republiki Czeskiej) znalazły się w parlamencie Republiki i odgrywały w nim znaczącą rolę. Nie brano pod uwagę ugrupowań pozaparlamentarnych.

1. Okres komunistyczny w ocenie społeczeństwa czeskiego

Okres komunistyczny w byłej Czechosłowacji najczęściej jest lokowany jako czas między 1948 a 1989 rokiem, tak przyjęte cezury czasowe nie budzą wątpliwości. Wprawdzie komuniści po II wojnie światowej cieszyli się istotnym poparciem, uzyskując w pierwszych powojennych wyborach (maj 1946) wsparcie ponad 31% głosujących (na ziemiach czeskich nawet ponad 40%) (Kaplan, 1993, s. 60), lecz dopiero wydarzenia z lutego 1948 r. (określane w komunistycznej narracji mianem „zwycięskiego lutego”) umożliwiły sięgnięcie po pełnię władzy. W następnych latach, przy poparciu władz sowieckich i wykorzystaniu aparatu bezpieczeństwa, komuniści w pełni podporządkowali sobie wszystkie instytucje państwowe oraz społeczeństwo. Próby oporu były tłamszone, wielu przypłaciło sprzeciw wobec nowej władzy śmiercią. Jedną z pierwszych decyzji komunistów była zmiana konstytucji, na mocy której Czechosłowacja została określona jako państwo demokracji ludowej budujące socjalizm (Bankowicz, 2003, s. 67). Było to wręcz podręcznikowe określenie w państwach podporządkowanych Związkowi Radzieckiemu.

Niemniej, warto przypomnieć, że komuniści w Czechosłowacji rzeczywiście cieszyli się istotnym poparciem (Šedivý i in., 2011, s. 11–21),

co z pewnością także znajduje przełożenie na pamięć o tymże okresie w społeczeństwie. Wynikało ono z wielu czynników, przede wszystkich społecznych i gospodarczych. W kolejnych latach władza komunistyczna znajdowała ciągle szerokie rzesze zwolenników. W 1966 r. Komunistyczna Partia Czechosłowacji miała prawie 1,7 mln członków (czyli prawie 12% mieszkańców państwa), podczas gdy w Polsce i na Węgrzech odsetek ten wynosił 4–6% (Pauer, 2004, s. 20). Jest to istotny czynnik w analizie tego okresu i odniesieniach do niego.

Wstrząsem dla społeczeństwa były z pewnością wydarzenia tzw. Prańskiej Wiosny, które położyły kres nadziejom na możliwość zmiany, bądź przynajmniej reformy, ustroju socjalistycznego. Interwencja pięciu armii państw Układu Warszawskiego (ZSRR, Bułgarii, NRD, Polski i Węgier) miała bardzo istotny wpływ na postrzeganie całego ustroju w późniejszym okresie, być może nawet uzasadnione jest twierdzenie, że było to wydarzenie najbardziej tragiczne. Z kolei Jesień Ludów w Europie Środkowej w 1989 r. spowodowała upadek systemu autorytarnego także w Czechosłowacji, a gwałtowne wydarzenia miały konsekwencje w postaci tranzykcji systemowej, zauważalnej – z różnym natężeniem – w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej. Komuniści zostali odsunięci od władzy. Symbolem nowej ery stał się Vacláv Havel, wybrany na urząd prezydenta Czechosłowacji pod koniec 1989 roku.

Bez wątpienia okres powojenny opierał się na trzech kluczowych momentach, latach 1948, 1968 i 1989. Z powodu tego, że każda z tych dat zawiera cyfrę 8 mówi się często o tzw. przeklętych ósemkach w dziejach Czechosłowacji/Czech. Jest to jednak tylko symbol, slogan, bowiem rok 1989 i związane z nim zmiany trudno określić mianem przeklętych.

Prowadzone od lat badania opinii publicznej odnoszą się do najistotniejszych wydarzeń okresu komunistycznego. Warto zwrócić uwagę, że nierzadko przywołuje się postacie związane z konkretnymi epizodami. W pewnym sensie osoby te są uosobieniem określonych zdarzeń, z reguły tych tragicznych. W tym sensie warto przypomnieć choćby o Miladzie Horákové, skazanej w 1950 r. na śmierć po pokazowym procesie (sfingowany zarzut spisku i szpiegostwa) czy Janie Palachu, protestującym w tragiczny dla siebie sposób (akt samospalenia) przeciw interwencji sowieckiej w 1968 r. (Kozbial, 2022b, s. 165–171). Trzecia z istotnych postaci to Vacláv Havel, opozycjonista, który stał się personifikacją transformacji ustrojowej (i upadku komunizmu), a pod koniec 1989 r. został wybrany na prezydenta Czechosłowacji, następnie (1993–2003) będący pierwszą głową niezależnego państwa czeskiego.

Aby oddać postrzeganie okresu komunizmu przez czeskie społeczeństwo analizie poddano głównie badania opinii publicznej przeprowadzane przez badawczy oddział Instytutu Socjologii Czeskiej Akademii Nauk o nazwie Centrum Badania Opinii Publicznej (CVVM – Centrum pro výzkum veřejného mínění) – a także badania Instytutu Analitycznego STEM. Z reguły były to badania przeprowadzane z okazji rocznic istotnych wydarzeń w powojennej Czechosłowacji, gdzie badanych pytano m.in. o ocenę minionego okresu, wskazanie jego potencjalnych plusów i minusów, względnie wydarzeń, które były najważniejsze dla ówczesnego wspólnego państwa Czechów i Słowaków.

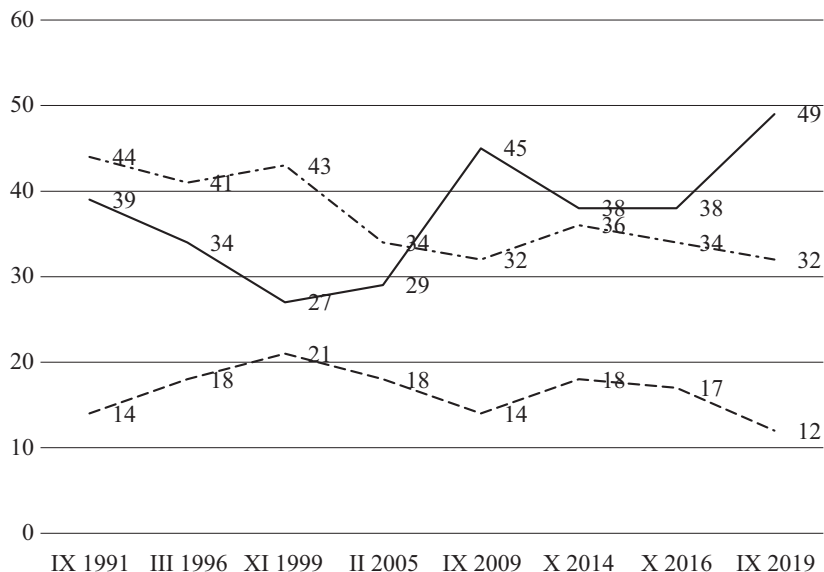
W badaniu z września 2019 r., u progu 30-lecia aksamitnej rewolucji, pytano o najważniejsze dla Czechów wydarzenie XX wieku. W możliwościach do wyboru widniało 5 zdarzeń okresu komunistycznego, chronologicznie: luty 1948 r., okres Praskiej Wiosny, powstanie i działalność Karty 77, lata 70. i 80. oraz listopad 1989 roku (*Tricet...*). Spośród nich ankietowani najlepiej ocenili listopad 1989 r., kończący okres komunistyczny (2/3 pozytywnych ocen), najgorzej wydarzenia z lutego 1948 r., które za pozytywne uznało jedynie 10% badanych². Z wyników tych badań płynął jednoznaczny wniosek – czeskie społeczeństwo negatywnie oceniło okres komunizmu, najlepiej ustosunkowano się do jego upadku, przypieczętowanego aksamitną rewolucją. Ta ostatnia została uznana nawet za ważniejszą niż wstąpienie Republiki do NATO czy Unii Europejskiej (odpowiednio 49 i 45% pozytywnych wskazań). W stosunku do badań z 2014 r. ocena ta nie uległa zasadniczej zmianie. Co nie jest zaskakujące, pozytywna ocena upadku komunizmu wzrastała wraz z wykształceniem pytanym oraz z dobrym oszacowaniem swojego poziomu życia. Gdyby z kolei brać pod uwagę poniekąd tradycyjną skalę poglądów politycznych na linii prawica–lewica, wydarzenia 1989 r. znacznie lepiej oceniają ci, którzy na tej skali lokują się na prawo. Najbardziej krytyczni wobec upadku systemu byli wyborcy Komunistycznej Partii Czech i Moraw (KSČM), ugrupowania o którym mowa w dalszej części rozważań, a także ci, którzy nie brali udziału w wyborach (*Tricet...*, s. 3).

W badaniach tego rodzaju odnoszono się również do porównania ogólnych warunków życia, funkcjonowania w państwie przed i po aksamitnej rewolucji. Pytano o to regularnie od 1991 r., a wyniki wraz z upły-

² Najbardziej pozytywnie oceniono powstanie Czechosłowacji w 1918 r., co pozytywnie (i raczej pozytywnie) oceniło 68% pytanym.

wem czasu zmieniały się. To, co je cechowało, to przede wszystkim brak jednoznacznej oceny społecznej. W 1991 r. 44% pytanym uznawało, że trudno wskazać, który z tych okresów był dla nich lepszy, we wrześniu 2019 r. zdanie takie ciągle wyrażała prawie 1/3 ankietowanych. W tymże badaniu jednak aż 49% wskazało, że okres po upadku komunizmu wypada zdecydowanie lepiej w porównaniu do tego, co było wcześniej. Była to najwyższa pozytywna ocena zanotowana podczas prawie 30 lat badań na ten temat. 12% było ciągle przeciwnego zdania. Rezultaty te wyraźnie zatem wskazują, iż wraz z upływem czasu Czesi coraz bardziej doceniali warunki, w których żyją obecnie (*Tricet...*, s. 3–4). Zauważalne jest, iż wzrost pozytywnych ocen okresu po 1989 r. nastąpił przede wszystkim po wejściu Republiki Czeskiej do Unii Europejskiej. Także pod tym względem zauważalne są różnice jeżeli weźmiemy pod uwagę wykształcenie i wiek. Przykładowo, najlepsze oceny okresu minionego dało się dostrzec wśród pytanym powyżej 60 roku życia. Dokładne dane na ten temat przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Ocena ogólnych warunków życia przed i po 1989 r.

--- lepiej było przed 1989 r. — lepiej jest po 1989 r. -.-.- trudno ocenić

Źródło: *Tricet...*, s. 4.

Dane te potwierdzają badania ośrodka STEM z października 2019 r. Według nich 64% ankietowanych uznało, że system po listopadzie 1989 r. jest dużo (lub trochę) lepszy niż ten w okresie komunizmu (przeciwnie zdanie wyraziło 16%). Lepszy rezultat na rzecz współczesnych rozwiązań uzyskano jedynie w ankiecie z marca 1992 r. Aż 82% pytanych nie miało obaw związanych z rozwojem tegoż systemu. Pod tym względem zauważalne są jednak różnice związane z politycznymi poglądami badanych. Dla ludzi o poglądach lewicowych obecny system rządów był lepszy w przypadku 44% wskazań, z kolei dla ludzi o poglądach prawicowych w aż 84% (*Polistopadový...*).

Ocena okresu komunistycznego Czechosłowacji ogólnie wypadła zatem negatywnie. Nie oznacza to jednak, że dominuje także takie spojrzenie na jego poszczególne elementy. Jest ono zdecydowanie zniuansowane, bowiem ankietowani uznają, że pewne dziedziny funkcjonowania państwa socjalistycznego były – w ich ocenie – lepiej zorganizowane. Do tych zaliczano bezpieczeństwo obywateli (47% wskazań), zabezpieczenie społeczne (także w okresie po przejściu na emeryturę) czy też kontakty międzyludzkie. Z kolei do największych zdobyczy okresu polistopadowego ankietowani zaliczali możliwość swobodnego wyjazdu za granicę (aż 82% wskazań), swobodny dostęp do informacji, możliwość wyrażania opinii czy ogólny standard życia (*Polistopadový...*, s. 9).

W badaniu ośrodka STEM z listopada 2019 r. do argumentów pozytywnych związanych z upadkiem systemu komunistycznego ankietowani zaliczyli możliwość łatwiejszego zakupu dóbr i usług (92% wskazań) czy też możliwość głosowania na wiele partii w czasie wyborów (85%). Z kolei główne cechy, które wskazywano jako te, które zmieniły się po aksamitnej rewolucji na niekorzyść to: pogorszenie moralności w społeczeństwie (70% głosów), wzrost różnic w dochodach i majątkach oraz możliwość funkcjonowania w życiu politycznym KSČM – w obu przypadkach po 64% wskazań (*Co...*).

Z okazji 25-lecia aksamitnej rewolucji w 2014 r. pytano natomiast o to, kto w oczach społeczeństwa należy do „wygranych”, a kto do „przegranych” transformacji. Do pierwszej grupy ankietowani zaliczyli przedsiębiorców, dysydentów, specjalistów w różnych dziedzinach, ludzi wierzących i ogólnie ludzi młodych. Natomiast jako przynależnych do drugiej grupy wskazywano rolników, funkcjonariuszy systemu komunistycznego, pracowników oraz ludzi starszych. Z badań wypływał wniosek, że do przegranych należeli, w odczuciu społecznym, ludzie pracowi i i przyzwoici (Kunštát i in., 2014, s. 81).

Jednak mimo pewnych zastrzeżeń w 2014 r. 63% Czechów oceniało, że zmiana systemu w 1989 r. opłaciła się (lub raczej się opłaciła), co było wskaźnikiem lepszym niż np. na Słowacji (58% takich ocen) czy na Węgrzech (48%), za to gorszym niż w Polsce (71% wskazań) (Kunštát i in., 2014, s. 93).

Transformacja systemu politycznego jest również pozytywnie oceniana jeśli chodzi o porównanie z minioną epoką. Pod koniec lata 2021 r. zadowolenie (lub raczej zadowolenie) z funkcjonowania demokracji wyrażało 48% pytaných, lecz taki sam odsetek – co może budzić zdziwienie – nie był z niej zadowolony. Nie oznaczało to, że Czesi stali się zwolennikami systemów niedemokratycznych, bowiem to, że demokracja jest lepszym systemem od takowych deklarowało 53% pytaných, choć prawie ¼ uznawała, że w pewnych okolicznościach (nie określonych zresztą w badaniach) autorytarny system rządu może być korzystniejszy³ (*Česká...*). Równocześnie 78% badanych uznało za nieprawdopodobne, aby w ciągu najbliższych lat mogło dojść do rozwiązania parlamentu lub partii politycznych.

Można zatem domniemywać, że czeskie społeczeństwo przekonało się do demokracji, choć współczesne pokolenia doświadczają jej w tym państwie od nieco ponad 30 lat, co w porównaniu z państwami zachodnioeuropejskimi nie jest zbyt długim okresem. Warto zresztą zwrócić uwagę, iż pod względem oceny zadowolenia z demokratycznego systemu rządów Republika Czeska mieści się w środku stawki państw członkowskich Unii Europejskiej. Według danych z 2016 r. Czechy były pod tym względem tuż za Wielką Brytanią i Irlandią, wypadały nieco lepiej niż Polska czy Słowacja (Pospíšilová i in., 2018, s. 90). Trudno jednocześnie pominąć fakt, że nie idzie za tym zaufanie dla polityków i instytucji życia politycznego na poziomie centralnym. Znacznie większym zaufaniem społeczeństwa cieszą się niezmiennie instytucje lokalne (Koźbiał, 2022a, s. 165–166).

Bez wątpienia jednym z tych wydarzeń okresu komunistycznego w Czechosłowacji, które ostatecznie kładło kres nadziejom na możliwość zmiany systemu była Praska Wiosna 1968 roku. Badanie przeprowadzone w 2008 r. uwiódocizło, że istotna część społeczeństwa (aż 59%) ciągle identyfikowała się z ideami 1968 r. Największą wartość widziano w możliwości demokratyzacji systemu komunistycznego i próbie zniesienia cen-

³ Także pod tym względem istniały różnice związane z wykształceniem i poglądami politycznymi respondentów.

zury (*Občané...*). Próba ta – z powodu interwencji wojsk państw Układu Warszawskiego – nie mogła jednak doczekać się realizacji. Wydarzenia 1968 r. są również przypominane w wielu miejscach publicznych, zarówno w Czechach, jak i na Słowacji. Są one przedstawiane jako społeczny opór wobec zewnętrznej interwencji. Przybierają formę pomników, tablic itp., często w konkretnych miejscach (Devátá, 2019). Negatywne odwołanie do wspomnień o 1968 r. pojawiło się również w momencie, w którym zarówno czeskie władze, jak i społeczeństwo pomagały Ukrainie, po zaatakowaniu jej przez Rosję w 2022 r. Czesi pamiętali o interwencji ZSRR w sprawy wewnętrzne swojego państwa sprzed ponad 50 lat.

Odnosząc się do pamięci i postrzegania okresu komunizmu przez czeskie społeczeństwo należy również pamiętać, iż miało to miejsce w czasie istnienia wspólnego państwa czesko-słowackiego. Fakt jego funkcjonowania także podlegał badaniom. Z tychże dociekań wypływają interesujące wnioski, wskazujące dość jednoznacznie, że jego likwidacja i powstanie niezależnych republik: czeskiej i słowackiej z dniem 1 stycznia 1993 r. jest oceniana przez ankietowanych negatywnie.

Według badań przeprowadzonych od września do listopada 2022 r. tylko 31% Czechów oceniało podział Czechosłowacji pozytywnie (lub raczej pozytywnie), dla porównania aksamitną rewolucję w taki sposób oceniało 60% pytaných. Dla 38% podział państwa był czymś negatywnym, na przestrzeni wielu lat ocena ta się nie zmieniła, bowiem w tego rodzaju sondażu z 2012 r. negatywną ocenę wyraziło 37% ankietowanych. Ponad 60% społeczeństwa oceniło, że w momencie podziału byli przeciw tej decyzji (*Rozdělení...*).

Nikt nie zapytał o podział państwa ani Czechów, ani Słowaków (np. w referendum), mimo że była to decyzja o znaczących następstwach. Z dzisiejszego punktu widzenia istnienie wspólnego państwa jest w czeskim społeczeństwie oceniane jako jeden z pozytywnych aspektów okresu komunistycznego, dowodzą tego badania społeczne.

2. Główne partie polityczne a pamięć o komunizmie

Okres komunistyczny podlegał po jego upadku rozliczeniom. Nie było to proste, m.in. z powodu likwidacji licznych dokumentów służby bezpieczeństwa na przełomie 1989 i 1990 roku. Istotny punkt publicznej debaty stanowiła kwestia lustracji, tym bardziej, że dotyczyło to także polityków zajmujących eksponowane stanowiska. W październiku 1991 r. parlament

przyjął ustawę lustracyjną, która umożliwiała sprawdzenie osób pełniących istotne funkcje państwowe i miała dać odpowiedź na ich powiązania z organami bezpieczeństwa (Grajewski, 2013, s. 164–165). Zabraniała ona przez 5 lat sprawowania funkcji kierowniczych (pochodzących z nominacji) osobom, które w okresie 1948–1989 były członkami władz Komunistycznej Partii Czechosłowacji, milicji, uczestnikami weryfikacyjnych komisji politycznych, absolwentami uczelni KGB w ZSRR oraz pracownikom i współpracownikom służby bezpieczeństwa⁴ (Bankowicz, 2003, s. 103–104).

W 1995 r. działanie ustawy przedłużono na kolejne 5 lat, a w 2000 r. na czas nieokreślony. Jedynym ugrupowaniem, które wnosiło o uchyclenie tych ustaw byli komuniści, co jednoznacznie świadczyło o ich stosunku do minionego systemu. W 2005 r. za uchyclenie ustaw w Izbie Poselskiej głosowało 60 posłów: komuniści, a także niektórzy przedstawiciele socjaldemokracji (Bukalska, Sadowski, Eberhardt, 2009, s. 5).

Warto zauważyć, że w odczuciu społecznym ustawy lustracyjne były potrzebne i przyniosły pozytywny wpływ na rozwój demokracji w państwie. Według badań z 2014 r. zdanie takie wyrażało 41% pytanym, przeciwnie nastawionych było 20% ankietowanych. Dla ¼ pytanym ustawy te były pożyteczne i powinny obowiązywać nadal, z kolei 40% oceniało, że były pożyteczne, ale wówczas (25 lat po upadku komunizmu) nie były już potrzebne (*Postoje...*). Zatem w miarę upływu czasu od upadku systemu pytani coraz rzadziej widzieli sens w utrzymywaniu tych rozwiązań, co było zresztą logiczną oceną.

Ważnym zagadnieniem odnoszącym się do komunistycznej przeszłości państwa było również ściganie przestępstw komunistycznych, co umożliwiała ustawa „o komunistycznym bezprawiu” z listopada 1991 r. i powołanie do życia Urzędu Dokumentacji i Ścigania Zbrodni Komunizmu (ÚDV), który podjął działania pod koniec 1995 r. Jednak dopiero 12 lat później powstał Instytut Badań Reżimów Totalitarnych (ÚSTR), wzorowany na polskim IPN, pełniący funkcje badawcze i edukacyjne⁵ (Ukielski, 2020, s. 150–151).

Wszystkie te działania były możliwe przede wszystkim w pierwszym okresie po upadku starego systemu, kiedy to władzę przejęła opozycja.

⁴ Osoby te nie mogły być zatrudniane w administracji państwowej, armii, kontrwywiadzie, policji czy też w instytucjach prezydenckich i parlamentarnych, mediach publicznych, a także w przedsiębiorstwach i spółkach, w których państwo dysponowało udziałami większościami.

⁵ Trudno byłoby mówić o rozległej aktywności ÚDV, bowiem do początku 2015 r. wszczął on ponad 120 śledztw dotyczących 220 osób, z których skazano jedynie 47.

Było to konsekwencją wyborów parlamentarnych z czerwca 1990 r., które zakończyły się zdecydowanym zwycięstwem opozycyjnego Forum Obywatelskiego (uzyskało ono w Czechach ponad 49% poparcia w elekcji do Czeskiej Rady Narodowej), choć drugie miejsce zajęli komuniści – z poparciem ponad 14% (Rychlík, 2012, s. 149).

Cechą Forum było zdecydowanie antykomunistyczne nastawienie, choć z czasem zarysowały się różnice co do szczegółów. Dotyczyło to m.in. stosunku do wspomnianej ustawy lustracyjnej. Z jednej strony do jej przeciwników zaliczał się m.in. prezydent Havel, według którego taki jej kształt zakładał zbiorową odpowiedzialność. Zwolennicy lustracyjnego rozwiązania podkreślali jednak konieczność jej przyjęcia jako wyrazu zerwania z komunizmem oraz jako pewnego rodzaju „sprawiedliwość dziejową” w stosunku do tego, co działo się przed aksamiutną rewolucją. Do polityków wspierających lustrację zaliczał się m.in. Vacláv Klaus, który wkrótce stanął na czele Obywatelskiej Partii Demokratycznej (ODS), powstałej w wyniku rozpadu Forum, a w latach 2003–2013 był prezydentem Czech. Jednak zarówno w przypadku nastawienia jego, jak i Havla, problem był złożony, bowiem trudno byłoby wprost zaliczyć Havla, jedną z najistotniejszych postaci opozycji, do zwolenników braku rozliczeń z okresem komunizmu (Rupnik, 2018, s. 278–281).

Wspomniane Forum Obywatelskie było szerokim spektrum ugrupowań opozycyjnych wobec systemu komunistycznego. Już kilka miesięcy po elekcji z 1990 r. doszło do jego rozpadu, a najistotniejszymi ugrupowaniami, które powstały w wyniku tegoż były Obywatelski Sojusz Demokratyczny (ODA) i wspomniana ODS. Ta ostatnia, na czele z Klausem stała się bardzo istotną składową systemu partyjnego, wygrywając wybory w 1992 (w koalicji z chadekami), 1996 i 2006 roku. Obecnie ugrupowanie to wchodzi w skład koalicji rządzącej (po elekcji z 2021 r.) a jego przewodniczący Petr Fiala jest szefem rządu. ODS stała, jak już podkreślono, zdecydowanie na stanowisku rozliczeń z okresem komunizmu. W pewnym sensie można określić ją jako kontynuatorkę opozycyjnej postawy wobec dawnego systemu.

W ODS doszło na początku XXI w. do konserwatywnego zwrotu, co szczególnie było zauważalne w nurcie partyjnym reprezentowanym przez Vacláva Bendę. Czeska prawica oceniała, że istnienie na scenie partyjnej ugrupowania komunistycznego było dowodem na to, że czeskie społeczeństwo nie uporało się dostatecznie z komunistyczną przeszłością (Kopeček, 2025).

Znaczącym ugrupowaniem w systemie partyjnym była Czeska Partia Socjaldemokratyczna (ČSSD). Wygrywała ona wybory parlamentarne w latach 1998, 2002, 2010 i 2013. Obecnie jest to ugrupowanie pozaparlamentarne, po wyborczej porażce z 2021 r. Partia o korzeniach sięgających lat 70. XIX stulecia odnowiła swe istnienie po aksamitnej rewolucji. Obok ODS i komunistów socjaldemokraci należą do ugrupowań, które są obecne na scenie partyjnej aż do dziś.

Oferta programowa socjaldemokratów lokowała ich po lewej stronie sceny politycznej, zatem podobnie jak partię komunistyczną. Można mówić o współzawodnictwie tych dwóch ugrupowań o wyborców o dość podobnych poglądach. To, co według badaczy zdecydowało z czasem o lepszych wynikach wyborczych ČSSD to charyzmatyczne przywództwo (M. Zeman) oraz decyzje podjęte na kongresie partii w 1995 roku. Wtedy zdecydowano o zakazie współpracy z partiami ekstremistycznymi, do których zaliczano też KSČM, i tej decyzji trzymano się konsekwentnie, także po odejściu Zemana z kierownictwa ugrupowania (Kopeček, Pšejá, 2008, s. 322–326).

Swe poparcie socjaldemokraci budowali jednak nie na krytyce okresu komunistycznego, bowiem na to w drugiej połowie lat. 90. było zbyt późno. Uzasadniona jest teza, iż odniesienia do komunistycznej przeszłości były nośne politycznie jedynie w ostatnim dziesięcioleciu XX stulecia. Im dłuższy czas mijał od upadku minionego systemu, tym bardziej odwołania do niego nie znajdowały sensu w sytuacji politycznej i społecznej. Partie musiały kształtować swoje przesłanie w taki sposób, aby było ono zrozumiałe nie tylko dla starszych, ale również dla młodszych wyborców.

Uwaga ta dotyczy przede wszystkim ugrupowań, które powstały pod koniec pierwszej i na początku drugiej dekady obecnego stulecia. Nie oznacza to, iż ich przekaz odnośnie do przeszłości jest niejednoznaczny, wręcz przeciwnie. Głównymi politykami ugrupowania TOP 09, założonego w 2009 r., byli politycy zdecydowanie opozycyjni wobec komunizmu (np. Miroslav Kalousek). Jest to partia o nastawieniu proeuropejskim, w jej obecnym programie nie znajdziemy żadnych odniesień do przeszłości, jest zdecydowanie nastawiona na przyszłość (*Myslíme...*), lecz treść programu świadczy o otwartości i opowiadaniu się za rozwiązaniami, które obecnie nie cieszą się społecznym poparciem (np. wprowadzenie waluty euro).

Z kolei częścią aktualnie rządzącej koalicji są Piraci, ugrupowanie powstałe również w 2009 r. Opowiadają się oni za gospodarką wolnorynkową, nastawieniem proeuropejskim, rozwiązaniami prospołecznymi,

równouprawnieniem i transparentnością w funkcjonowaniu partii politycznych. Brak w programie odniesień do przeszłości (*Program...*), co zapewne wynika z tego, że ugrupowanie zostało założone przez ludzi młodych, nierzadko urodzonych już po upadku komunizmu. Komunizm nie stanowi dla tego ugrupowania istotnego elementu polityki.

Nie sposób nie wspomnieć o ruchu ANO 2011, który był najistotniejszym elementem rządu w latach 2017–2021, na którego czele stał przewodniczący ruchu Andrej Babiš (w kadencji 2013–2017 ugrupowanie współtworzyło koalicję rządzącą na czele z ČSSD). Przed wyborami w 2013 r. istotną część liderów ruchu stanowiły osoby należące w przeszłości do Komunistycznej Partii Czechosłowacji. Tak było w przypadku głównych osób na listach kandydatów w 3 z 14 krajów samorządowych Republiki⁶ (Novotný, 2025).

Głośnym echem odbiła się również aktywność szefa ugrupowania w okresie komunistycznym. Babiš był wówczas członkiem partii, a także współpracownikiem służby bezpieczeństwa StB, czemu sam zainteresowany wielokrotnie zaprzeczał⁷, a co potwierdziły dokumenty (Pergler, 2024). Nawiązania do komunizmu nigdy nie decydowały jednak o przekazie ANO do swoich potencjalnych wyborców. Można wręcz stwierdzić, że nie miało to większego znaczenia.

Babiš próbował wykorzystać za to nawiązanie do okresu komunistycznego podczas wyborów prezydenckich w styczniu 2023 r. kiedy zarzucał kontrkandydatowi – Petrovi Pavlovi – członkostwo w partii komunistycznej i podjęcie w 1988 r. studiów wywiadowczych. Argumenty te nie trafiały jednak do wyborców, którzy w drugiej turze wyborów zdecydowanie postawili na Pavla, wybierając go prezydentem Republiki Czeskiej⁸ (Koźbial, 2023a, s. 60). Można zatem stwierdzić, że po ponad 30 latach od upadku komunizmu nawiązywanie do niego (w celu dyskredytacji przeciwnika politycznego) nie okazało się skuteczne.

Najbardziej wyrazistym ugrupowaniem na czeskiej scenie politycznej, które – w odróżnieniu od pozostałych aktorów sceny politycznej – budowało swoją pozycję na pozytywnym odniesieniu się do okresu

⁶ Gwoli ścisłości należy zauważyć, iż kandydaci z komunistyczną przeszłością znajdowali się także na listach ČSSD oraz mniejszego ugrupowania tzw. Zemanowców, które nie weszło do parlamentu.

⁷ Babiš twierdził, że nie współpracował z StB w sposób świadomy.

⁸ O nieskuteczności argumentów stosowanych przez Babiša w dużym stopniu decydował fakt, że sam był, jak wspomniano, współpracownikiem StB. Pavel nie zaprzeczał przynależności do partii komunistycznej, co uznawał za swój błąd.

komunizmu jest wspomniana KSČM, istniejąca pod obecną nazwą od marca 1990 roku (Rychlík, 2012, s. 120–121), kiedy to stała się sukcesorką Komunistycznej Partii Czechosłowacji, obejmując obszarem swej aktywności Czechy i Morawy, bowiem w słowackiej części federacji funkcjonowała Komunistyczna Partia Słowacji. Kres współpracy obu tworów nastąpił wiosną 1992 roku (Hušek, Smolík, 2019, s. 87–88). Nie powiodła się próba delegalizacji komunistycznego ugrupowania podjęta wiosną 1990 r., ostatecznie na jej funkcjonowanie pozwolił parlament poprzez uchwaloną deklarację (Bankowicz, 2003, s. 100). Dopuszczenie komunistów do demokratycznej rywalizacji partyjnej było wyrazem dojrzałości czeskiej elity politycznej, choć ta najprawdopodobniej liczyła na to, że komuniści nie będą mogli liczyć na zauważalne poparcie (Novotný, 2017, s. 18).

Partia ta od początku swoich działań po aksamitnej rewolucji wyrażała pozytywny stosunek do okresu komunistycznego, co skutkowało w praktyce jej izolacją na scenie politycznej. Inne ugrupowania nie podejmowały z nią współpracy, nawet jeżeli byłoby to niezbędne dla powstania większościowej koalicji w parlamencie. Zostało to przełamane dopiero po wyborach do Izby Poselskiej z 2017 r. kiedy to, po pierwszej nieudanej próbie sformowania rządu większościowego przez premiera Babiša, przy drugiej próbie komuniści poparli jego rząd mniejszościowy, zawierając ze zwyciężskim ugrupowaniem ANO tzw. patent tolerancyjny (Dohoda..., 2028). Przedstawiciele KSČM nie weszli jednakże w skład rządu.

Izolowanie komunistów na scenie politycznej należy zaliczyć do jednej z istotnych linii podziału społeczno-politycznego w Republice. Do tej linii nawiązywały zresztą inne wyznaczniki podziału: 1) na zwolenników i przeciwników gospodarki rynkowej – do tej drugiej grupy zaliczano zwolenników partii komunistycznej, oraz 2) na zwolenników i przeciwników demokratycznego porządku politycznego: wyborców KSČM także zaliczano do tej drugiej grupy, gdyż badania opinii społecznej wyraźnie wskazywały, że są oni zwolennikami rozwiązań autorytarnych (Sokół, 2005, s. 244).

W przyjętym podczas zjazdu w Kladnie w 1992 r. programie komuniści zakładali budowę „nowoczesnej socjalistycznej społeczności, wolnych równoprawnych obywateli” (*Program KSČM 1992*). Tego rodzaju sformułowania wydawały się żywcem wzięte z poprzedniego ustroju, mimo to znalazły poparcie w społeczeństwie, o czym mowa poniżej. Znamcy przedmiotu zaznaczają jednak, że określenie ideologicznej natury tego ugrupowania nie jest łatwe. Z jednej strony, jego łagodny obraz

wynika z oficjalnych dokumentów programowych, z drugiej strony, nieco ostrzejszy obraz wyłania się z wypowiedzi nieformalnych oraz przekazów wyrażanych podczas demonstracji. Z pewnością nie jest to klasyczna, ortodoksyjna partia komunistyczna, choć niekiedy tak bywa postrzegana (Czyżniewski, 2016, s. 66–67).

Funkcjonowanie partii komunistycznej w Czechach było swoistym kuriozum na tle państw środkowoeuropejskich, tym bardziej, że ugrupowanie zyskiwało znaczące poparcie społeczne. W wyborach parlamentarnych w 2002 r. głosowało na nie aż 18,5% wyborców, co oznaczało, że była to trzecia siła w parlamencie. Jeszcze w 2013 r. wyborcze poparcie dla tej formacji wyniosło 14,9%, lecz później uległo obniżeniu. Po ostatnich wyborach parlamentarnych, kiedy to KSČM uzyskała 3,6% głosów, dla partii nie znalazło się już miejsce w Izbie Poselskiej. Spadek poparcia wynika także z faktu, że elektorat komunistów jest coraz starszy, a na scenie politycznej Czech nie brakuje innych ugrupowań, które odbierają komunistom potencjalnych wyborców (a podobnie jak oni określają się jako antysystemowe). Powrót do parlamentu może się okazać bardzo trudny, jest nie niemożliwy (Koźbial, 2023b, s. 97–102). Prawdopodobnie wybory planowane na jesień 2025 r. dadzą klarowną odpowiedź dotyczącą przyszłości tego ugrupowania.

Pozytywny stosunek partii komunistycznej do minionego ustroju był widoczny także w sferze symbolicznej. Wątpliwości budziła nazwa ugrupowania zawierająca słowo „komunistyczna”. Nazwa była jednak akceptowana przez członków ugrupowania, którzy w wewnętrznym referendum na ten temat poparli użycie tego przymiotnika w 1990 r. większością ponad 76% głosów (Koźbial, 2023b, s. 93). Symbolem KSČM pozostawała czerwona gwiazda, zastąpiona czasowo czerwonymi wiśniami, lecz w 2022 r. nastąpił powrót do dawnej symboliki – tym razem do zarysu czerwonej gwiazdy. I nazwa i logo obecnie bardzo wyraźnie wskazują na pozytywny stosunek do dawnego systemu, co stanowi swoistą osobliwość w czeskim systemie partyjnym.

3. Wnioski

Całościowa ocena okresu komunistycznego w Czechosłowacji wypada w oczach czeskiego społeczeństwa negatywnie. Wskazują na to bardzo wyraźnie badania opinii publicznej. Ankietowani, porównując czasy komunizmu i okres współczesny, dostrzegają zmiany, zauważalną dla nich

przede wszystkim w różnych aspektach życia codziennego, które według nich zmieniły się na korzyść. Podkreślają równocześnie, że nieliczne przejawy życia społecznego uległy po 1989 r. pewnemu pogorszeniu. Za-
uważalne jest zatem pewne niuansowanie oceny minionego okresu.

Okres komunistyczny nie jest z pewnością najistotniejszym punktem odniesienia w aktywności współczesnych czeskich ugrupowań politycznych. Wynika to również z upływu czasu. Znacząca część partii wywodzi swe istnienie z opozycji antykomunistycznej, co sprawia, że od samego początku były to partie generalnie negatywnie odnoszące się do minionego okresu. Opowiadały się za przeprowadzeniem procesu lustracyjnego, co przybrało formę konkretnych ustaw. Faktem jest również, iż dochodziło do sporów, co do szczegółów rozliczeń z systemem komunizmu. Im dłuższy czas dzieli nas od przełomu wyrażonego poprzez aksamitną rewolucję, tym bardziej okres komunizmu traci na znaczeniu w narracji politycznej.

Jedynym ugrupowaniem, które szukało poparcia wśród zwolenników dawnego systemu była (i jest) Komunistyczna Partia Czech i Moraw, co było widoczne także w sferze symbolicznej. Do 2021 r. ugrupowanie to uzyskiwało istotne poparcie społeczne, będąc nawet trzecią partią pod względem poparcia, było jednak marginalizowane przez innych. Obecnie jest to ugrupowanie pozaparlamentarne, któremu niełatwo będzie wrócić do Izby Poselskiej, także z powodu starzejącego się elektoratu komunistów.

Po ponad 35 latach od upadku systemu komunistycznego odniesienia do niego stają się rzadkością, upływ czasu jest pod tym względem nieubłagany. Nie jest to problem, który mógłby stać się na nowo istotnym zagadnieniem społecznym, nie jest to z pewnością ważny punkt odniesienia dla obecnej sceny partyjnej. Główne partie polityczne nie odnoszą się w szczególności do minionych czasów, także dlatego, że nie przyniosłoby im to zapewne zysku politycznego. Nie oznacza to jednak, że czas komunizmu, naznaczony nierzadko wydarzeniami tragicznymi, nie jest pamiętany i oceniany. Pod tym względem Republika Czeska nie odbiega od innych państw regionu środkowoeuropejskiego.

Interesy konkurencyjne:

Autor oświadczył, że nie istnieje konflikt interesów.

Competing interests:

The author has declared that no competing interests exists.

Wkład autorów

Konceptualizacja: Krzysztof Koźbiał

Analiza formalna: Krzysztof Koźbiał

Metodologia: Krzysztof Koźbiał

Opracowanie artykułu – projekt, przegląd i redakcja: Krzysztof Koźbiał

Authors contributions

Conceptualization: Krzysztof Koźbiał

Formal analysis: Krzysztof Koźbiał

Methodology: Krzysztof Koźbiał

Writing – original draft, review and editing: Krzysztof Koźbiał

Bibliografia

- Bankowicz M. (2003), *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Bukalska P., Sadowski R., A. Eberhardt A. (red.) (2009), *Lustracja w krajach Europy Środkowej i państwach bałtyckich*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Česká veřejnost o fungování demokracie a nedemokratických alternativách politického systému – srpen/září 2021, CVVM, <https://cvvm.soc.cas.cz/media/content2/a5482/f9/pd211213.pdf>, 30.01.2025.
- Co nám přineslo třicet let svobody?, STEM, <https://www.stem.cz/co-nam-prineslo-třicet-let-svobody/>, 27.02.2025.
- Czyżniewski M. (2016), *The Uncompleted Revolution? The Communist Party of Bohemia and Moravia in the Post-Communist Reality*, „Polish Political Science Yearbook”, nr 45.
- Devátá M. (2019), *Paměť pražského jara v českém veřejném prostoru padesát let poté*, „Soudobé dějiny”, nr 4(26).
- Dohoda politického hnutí ANO 2011 (dále jen ANO) a KSČM o podpoře vzniku a toleranci existence menšinové vlády hnutí ANO a ČSSD po volbách 2017 (2018), 16.07.2018, <https://web.archive.org/web/20190220181706/https://www.kscm.cz/cs/nase-strana/dokumenty/ke-stazeni/tolerancni-patent>.
- Grajewski A. (2013), *Balast po komunizmie. Instytucjonalne rozliczenie komunizmu w krajach Europy Środkowej – opis struktur oraz okoliczności ich powstania*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, nr 2(22).
- Hušek P., Smolík J. (2019), *Politický systém a politické strany České Republiky*, Mendelova univerzita v Brně, Brno.
- Kaplan K. (1993), *Nekrvavá revoluce*, Mladá fronta, Praha.
- Kopeček L., Pšejka P. (2008), *Czech Social Democracy and its “cohabitation” with the Communist Party: The story of a neglected affair*, „Communist and Post-Communist Studies”, nr 41.

- Kopeček M. (2025), *Czech Republic: From the Politics of History to Memory as Political Language*, <https://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/from-the-politics-of-history-to-memory-as-political-language#part4>, 20.02.2025.
- Kožbial K. (2022a), *Společnost občanská a vztahy ke institucím politickým v Republice České*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 20, z. 3.
- Kožbial K. (2022b), *The Czech memory of the most important figures and events of the communist period in Czechoslovakia (1945–1989)*, w: *Post-totalitarian Societies in Transformation. From Systemic Change into European Integration*, red. E. Mach, G. Požarlik, J. Sondel-Cedarmas, Peter Lang, Berlin.
- Kožbial K. (2023a), *Wybory prezydenta Republiky České w 2023 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio K – Politologia”, vol. 30, nr 2.
- Kožbial K. (2023b), *Wymiar dinozaurów české scény politické? Komunistická Partia Czech i Morav w świetle wyborów z 2021 i 2022 roku*, „Przełąd Politologiczny”, nr 4.
- Kunštát D. a kol. (2014), *25 let české demokracie očima veřejnosti*, Academia, Praha.
- Myslím na budoucnost*, <https://www.top09.cz/proc-nas-volit/myslím-na-budoucnost/>, 24.03.2025.
- Novotný J. (2025), *Bývalých členů KSČ na kandidátkách neubývá. Rudou knížku měli i lídři*, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/byvali-komunisti-kandiduji-do-snemovny.A131006_191422_domaci_zt, 25.02.2025.
- Novotný L. (2017), *Der allgegenwärtige Schatten des Kommunismus im tschechischen Parteiensystem*, „Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft”, vol. 46, Issue 2.
- Občané o Pražském jaru a srpnu 1968*, CVVM, https://cvvm.soc.cas.cz/media/content2content/documents/c2/a795/f9/100818s_po80820.pdf, 29.03.2025.
- Pauer J. (2004), *Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí-plánování-provedení*, Argo, Praha.
- Pergler T. (2024), *Zfalšování údajů o agentu Babišovi si nedovedu představit, říká historik*, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/zfalsovani-udaju-o-agentu-babisovi-si-nedovedu-predstavit-rika-historik-150148>, 25.02.2024.
- Polistopadový vývoj hodnotí pozitivně nejvíce lidé od roku 1992, výrazné rozdíly v názoru na polistopadový vývoj však přetrvávají*, STEM, <https://www.stem.cz/polistopadovy-vyvoj-hodnoti-pozitivne-nejvice-lidi-od-roku-1992-vyrazne-rozdiily-v-nazoru-na-polistopadovy-vyvoj-vsak-preturvaji/>, 22.03.2025.
- Pospíšilová J., Krulichová E. a kol. (2018), *Jak se žije Čechům v současné Evropě?*, Academia, Praha.
- Postoje veřejnosti k lustracím – říjen 2014*, CVVM, <https://cvvm.soc.cas.cz/media/content2content/documents/c2/a1806/f9/po141111.pdf>, 20.02.2025.
- Program* (2025), <https://www.pirati.cz/program/>, 24.02.2025.
- Program KSČM 1992*, https://www.kscm.cz/wp-content/uploads/2022/04/kladensky_program_1992.pdf, 14.02.2024

- Program KSČM 1992*, https://www.kscm.cz/wp-content/uploads/2022/04/kladensky_program_1992.pdf, 14.02.2024.
- Rozdělení Československa: 30 let od vzniku samostatné ČR a SR*, CVVM, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5594/f9/po230102.pdf, 11.02.2025,
- Rupnik J. (2018), *Střední Evropa je jako ptak s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti*, Novela bohémica, Praha.
- Rychlík J. (2012), *Rozdělení Česko-Slovenska 1989–1992*, Vyšehrad, Praha.
- Šedivý I., Němeček J., Kocian J., Tůma O. (red.) (2011), *Česke křižovatky evropských dějin. Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha.
- Sokół W. (2005), *System polityczny Czech*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Třicet let od sametové revoluce z pohledu české veřejnosti*, CVVM, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a5025/f9/pd191029b.pdf, 18.02.2025.
- Ukielski P. (2020), *Czeskie rozliczenia z komunizmem po 1989 roku. Rozwiązania prawne i instytucjonalne*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 18, z. 2.

Society and the Main Political Parties of the Czech Republic Towards the Memory of Communism

Summary

Czech society is characterised by a negative attitude to the communist period, as opinion polls clearly show. However, some features of the past era find a positive social resonance (e.g. social security). At the same time, it is puzzling that the Communist Party of Bohemia and Moravia, which alludes to the bygone period not only in name but also in part with its programme, enjoyed relatively strong electoral support in the country (until 2021). The topic of communism is not currently a major point of political debate in the Czech Republic. There are few groupings that refer to it, as they are unable to attract new voters in this way. This is demonstrated by the situation of the Czech Communists, who have been an extra-parliamentary grouping since 2021, not least because of the ageing electorate to which they appealed.

Key words: Czech Republic, communism in Czechoslovakia, Czech memory of communism, Communist Party of Bohemia and Moravia, political system of the Czech Republic